

Andrej Hozjan

SLOVENJGRAŠKI MEŠČANI V 16. STOLETJU V KNJIGAH IZDATKOV ŠTAJERSKE

*Referat na zborovanju slovenskih zgodovinar-
jev v Slovenjem Gradcu 28. septembra 1992*

S svojim kratkim prispevkom bi rad opozoril na zgodovinski vir ali bolje, serijo zvezkov štajerskih deželnih izdatkovnih knjig. Kolikor mi je doslej znano, slovensko zgodovinopisje še ni imelo priložnosti srečanja z njimi v živo.

Graški zgodovinarsko-arhivski krog je že zgodaj (1877) pripoznal vrednost izdatkovnih knjig kot historičnega vira z občudovanja vredno razpravo dr. Emila Kümmla. Anton Mell ji je kasneje dal visoko oceno.¹ Med temeljne vire za stanovsko dogajanje 16.–18. st. je knjige uvrstil Johann Loserth.² Nekaj generalij za popolno sliko vira: izdatkovne knjige so začele nastajati v 20-tih letih 16. stoletja, ko so člani deželne vlade izsilili oblikovanje stanovskega blagajniškega urada (das Einnehmeramt). Kompetence in obseg dela urada so se v 2. polovici stoletja širili, tako da so mu lahko nadedli vzdevek Generalni blagajniški urad. Vodil ga je deželni blagajnik. To je vsekakor morala biti zaupna oseba. Tu so bili člani znamenitejših plemiških družin: kot prvi Sajfrid Slovenjgraški, nato Peter, Žiga ter Krištof Gallerji, brata Frančišek in Servacij Teuffenbach, Oto Radmannsdorf, Adam Lengheim, Hektor Trebniški, Žiga Friderik Herberstein, Maks Khüenburg, Jurij Ivniški in proti koncu stoletja znana Boštjan in Štefan Speidl. Knjig seveda niso pisali oni, temveč izučeni pisarji, tako Joakim Einpacher, Joakim Hausner, tudi Speidla sta pisala sama.

V smislu dvojno vodenega knjigovodstva italijanskega tipa se je vsak izdatek dežele zapisal vsaj dvakrat. Blagajniški uradnik je v trenutku izročitve gotovinskega zneska – pa naj je šlo za vsoto treh ali tritisoč funtov – izdal prejemu potrdilo v dvojniku, izdatek pa zapisal v priročno izdatkovno knjigo (das Handausgabenbuch – HAB) po končanem desetdnevnem obdobju, ko so kar sproti delali obračune izdatkov in prihodkov. Zatorej je temeljna lastnost zapisovanje po časovnem zaporedju dni in mesecev, in druga, konceptni, evidenčni značaj priročnih izdatkovnih knjig. Ta konceptni material so po enem ali treh – štirih letih zvezali v knjigo ter tako dobili danes malo ohranjeno serijo HAB. Za 16. stoletje poznamo le primerka iz '82 (letnice so v okviru 16. stoletja, zato v zapisu oziroma v stilu originalnega zapisa le zadnji dve številki), kjer so v istem zvezku še skupaj kronološko zaporedni izdatki in prejemki, ter iz let '97–1600. Več ohranjenih zvezkov je iz 1. pol. 17. stoletja. Slaba stran konceptov za današnjega radovedneža so vpisana izključno imena in priimki prejemnikov ter zneski.

S konceptom pred seboj je pisar začel pisati glavno knjigo (das Ausgabenbuch – AB), včasih še pred njo protiknjigo (das Ausgabegenbuch – AGB), in to, vse kaže, na podlagi dvojnikov izdanih potrdil. Kratki ali daljši opisni teksti, s katerimi je bil opremljen vsak zapis v knjigi ali obeh knjigah, se namreč kdaj pa kdaj razlikujejo. Oglejmo si primere zapisov. Naključje je hotelo, da so se ohranile vse tri knjige za '82 z vpisi do 31. maja '83. Med njimi se najdejo trije, označujoči isti izdatek istega dne, vendar vsak zapis modificirane vsebine. Govore o Janžu Mandelcu, slovenskem tiskarju protestantskih knjig.³

Jasno, končni finančni rezultat vseh primerkov izdatkovnih knjig za isto obračunsko leto je moral, rekli bi, štimati: vloga protiknjige je prišla na dan ob finančnih kontrolah knjigovodenja. Še dandanes je pomen glavne knjige v lepopisu ter protiknjige in priročne izdatkovne knjige isti: večkrat je primer, ko imamo na razpolago le protiknjigo ali le priročno izdatkovno knjigo, čeprav ohranjenih obojih zdaleč ni toliko kot originalov = glavnih knjig.

¹ Emil Kümml, Die landschaftlichen Ausgabenbücher als steiermärkische Geschichtsquellen, BKStGq XIV, 1877; Anton Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, Gradec, 1929, 347, 456, 459 in 460.

² Johann Loserth, Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. (1578–1590), Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria Et Acta, zv. 50, Dunaj/Wien 1898, XLVI.

³ Zapisi so objavljeni izključno kot primerki in dokazujejo, da so jih pisale različne osebe.

Lutzgab
Herr Johann Lutzgaber
auff Verhoffung hiesiger Galt . . . 12 f.

1. Zapis v HAB '82: 25. marec '83. Izdatki. Gospoda Batthyanya knjigotiskarju na ukaz in potrdilo plačal 12 funtov (f)

Hannsen Märmel
zu Güssing, hat Johann von Johann
von Güssing, auf Verhoffung hiesiger Galt.
abgeben und abgeben, gegen Galt,
hiesiger Galt, Co. - 12 f.

Joh. 25. März 83

2. Zapis v lepopisni AB '82 je obsežnejši: »Hannsen Märmel, knjigotiskarju v Güssingu sem, na ukaz gospodov iz Vlade, za izročitev nekaj slovenskih knjig proti potrdilu plačal 12 funtov 25. marca '83.«

Hannsen Marbl
zu Güssing. hat auf Verhoffung hiesiger Galt
abgeben und abgeben, gegen Galt,
hiesiger Galt, Co. - 12 f.

25. März 83

3. Najzgovornejši je zapis v konceptni AGB '82: »Hannsen Marbl, knjigotiskarju v Güssingu, je na ukaz gospodov iz Vlade g. Blagajnik, za podarjeni dve slovenski Postili, proti potrdilu plačal 12 funtov 25. marca '83«

Vse ohranjene knjige so v dobrem stanju, vezane v pergamentne platnice z vrvicami. Številčno je za 16. st. na voljo:

- 35 izdatkovnih – glavnih knjig
- 9 izdatkovnih protiknjig
- 2 priročni izdatkovni knjigi
- 1 knjiga izdatkov posebej za cerkvene in šolske potrebe iz '97–'98.

Skupaj torej 47 zvezov zelo različnega obsega, med 66 in 280 foliji, večinoma pa s 100–150 folijev, na eni strani je našlo prostor troje do petero vpisov z datumom vpisa, ne pa nujno tudi istočasnega izplačila! Za obračunsko leto so obdobja spreminjala pričetek, tako v AB '27 in '39 s 1. aprilom, nato dalj časa s 1. marcem, od začetka 60-tih let se ustali na 1. juniju do 31. maja naslednje leto. Primer: v AB '77 začno vpisi s 1. junijem '77 in končajo s koncem maja '78. Kot rečeno, zajemajo priročne izdatkovne knjige čas enega do štirih let. Serija vseh izdatkovnih knjig Štajerske se zaključuje z letom 1756.

Vsebina knjig

S samim začetkom pisanja knjig se ujema določitev osnovnih rubrik izdatkov: v prvi so le tri, v drugi in kasneje že mnogo več. Primer: AB '72, ki sega časovno v obdobje slovensko-hrvaškega kmečkega upora in represalij, navaja rubrike: Vojaški izdatki za Slavonsko vojno krajino, Krajiške trdnjave in gradbeni superintendenti, Proviant, Deželne utrdbe, Deželni kapetani, Posojila in obresti, Plačila višjim uradnikom-članom Vlade, Sodišča, Blagajne, medikusom in drugim, Plačila nižjim uslužbencem – trobentačem, šolnikom, rubežnikom, cerkvenim osebam, Čakarine in orožnine, Ekstraordinari ter na ukaz, Posebne deželne gradnje, Najem vojakov proti upornim kmetom v grofiji Celje ter Poštine. Knjiga je posebnost, saj sploh ni v tem fondu, ampak sem jo našel v fondu Militaria za l. '72.

Rubrike se je dodajalo, odvezemalo, tako odpadejo od srede 80-tih let poštine, nove pa so bile Pogorelci, Dnevnicke in prevozi, Nakup srebra in zlata, Nagrade in odkupnine vojakom, Miloščine, nekatere le tu in tam.

Sedaj pa k vpisom, tisočim se mesta Slovenj Gradec. Gospodov Slovenjgraških seveda nisem upošteval. Večinoma se v zapisih pojavlja mestni špital kot lastnik posesti, zanjo je deželi plačeval davek na podlagi imenjske cenitve, torej je bil dolžan financirati vpoklic vojakov. Čakarino je dobival od dežele kot nadomestilo za stalno vzdrževanje določenega števila konjenikov ali pešcev izmed lastnih ljudi. Znašala je šestino letnega davka. Običajno je računsko operacija stekla ob prihodu pooblaščenca špitalskega mojstra ali mojstra samega v Gradec z denarjem za davek. Prejemek so v Blagajni vpisovali v deželne prejemkovne knjige (Empfangsbücher); serija teh je še obsežnejša od obravnavane, zato jo pustimo pri miru. Čakarino in orožnino pa so vpisali kot izdatek Dežele v AB; pri špitalu govorim o 10 vpisih izplačanih čakar in eni orožnini.

Dodana sta še dva vpisa o slovenjgraškem župniku in po'en vpis o predikantu, o prodaji proviantnega žita ter o uradniku pri Sv. Ulriku – danes Podgorje pri Slovenj Gradcu. Tisto dejansko omembe vredno so imena meščanov, špitalskih mojstrov in mestnih pisarjev.

Knjiga	Čakarine	Tekst zapisa
AB '50	3f 1š 26d	Čakarina Slovenjgraškemu špitalu (za l. '49)
AB '53	Čakarina + orožnina = 4f 5š 11d	Oboje dvignil Janez Štatenberger, meščan in tačasni špitalski mojster
AB '57	/	V uradu Sv. Ulrik je delal deželni oskrbnik Gregor Šeršič (Scherschiz)
AB '61	3f 1š 26d	Dvignil meščan Luka Kuharič (Khacherl) v imenu in namesto meščana in špitalskega mojstra Mateja Rahičerja dne 21. novembra '61 (za '59)
AB '63	item	Dvignil za istega predikant v luteranski farni cerkvi v Gradcu Tomaž Rosegger (za '62)
AB '64	item	Dvignil za istega Gregor Fockhenperger, meščan (za '63)

AB '67	/	Špitalski mojster prodal proviantno žito, v Gradcu dvignil plačilo zanj Matej Markovič (Marckhowitsch), mestni pisar Slovenj Gradca
AB '71	3f 2š 1d	Za špitalskega mojstra dvignil Jurij Hofer
AB '72	3f 2š 3d	Dvignil Ožbalt Kaltenbacher, tedanji mestni pisar (za '69)
AB '79	item	Za špitalskega mojstra dvignil Ožbalt Kaltenbacher, za Slovenjgrajske gospode dvigal Hans Jakob Färber
AB '90	42f 3š 9d	To vsoto dvignil špitalski mojster Ožbalt Kaltenbacher, potem, ko so v deželni blagajni odkrili, da mu niso izplačali čakarin za leta '74–'77, '79–'82 in '84–'88. 10. novembra '90
Item	/	Slovenjgraški župnik Boštjan Vokalič je 2. avgusta '90 prišel zaprositi odpust davka za dve leti, saj je njegov podložnik Benedikt Krelj doživel hud požar
AB '94	/	Na Slovenjgraškem delal deželni protestantski pridigar Štefan Kimerling za letno plačo 40f
AB '95	/	Župnik Vokalič je '94 dostavil v proviantno skladišče v Celju 102 četrti pšenice / 1 = 3f 4š, 608 četrtov rži / 1 = 3f. Tedaj mu je celjski proviantni upravnik Matej Puher dal predplačilo 300f, največji del – 1881 f je dobil septembra in oktobra od Leopolda Grafenauerja, dežel. proviantnega mojstra
AB za l. '97–1600	30f 3š 27d	Špitalski mojster spet dvignil zaostale čakarine za devet let. Januarja '98

Na prehodu v 17. stoletje je bil špitalski mojster Volk Simon Stängl.

Tako majhno število vsakdanjih zapisov odslukuje razmerje dežele in mesta Slovenj Gradec. V njem ni živel bogatejši meščan, ki bi kreditiral deželo, kot so to počeli Radgončani, kar več Ptujčanov, Mariborčani in Celjani. Tudi sicer je za našeta mesta v AB neprimerno več materiala, Slovenj Gradec gre po tem merilu vstric z Brežicami, Slovensko Bistrico in Ormožem. Tod ni bilo pomembnega deželnoobrambnega dogajanja – proviantnega skladišča ali pogostih naborov, ni bilo zahtev za okrepitev obzidja. Meščani so 16. stoletje preživeli mirno.

Zusammenfassung

DIE BÜRGER DES 16. JAHRHUNDERTS VON SLOVENJ GRADEC – WINDISCHGRÄZ IN DEN LANDSCHAFTLICHEN AUSGABENBÜCHERN DER STEIERMARK

Andrej Hozjan

Die 48 Bände der Landschaftlichen Ausgabenbücher des Landes Steiermark für das 16. Jahrhundert stellen für die slowenische Geschichtsschreibung ein nahezu unbekanntes Quellenkorpus dar. Hier erscheinen eine Menge von Personen bürgerlicher und adeliger Herkunft und von Institutionen aus dem slowenischen Raum von Görz/Gorizia/Gorica und Tolmin bis Lendava, wobei das Hauptgewicht natürlich auf der steirischen Seite liegt. Eine eingehende Beschreibung des Korpus ist darum kein müßiges Unterfangen.

Von Slovenj Gradec treten im Vergleich zu den anderen untersteirischen Städten die Bürger seltener auf. Die Namen von mehreren Stadtschreibern und Spitalmeistern sind hier verzeichnet, welche die Stadt- und Spitalsteuer nach Graz brachten. Gleichzeitig wurde ihnen in der Landeskasse das Wartgeld des Spitals von Windischgrätz berechnet. Dies geht aus dem Inhalt von 10 bis 15 Eintragungen hervor, die die Stadt Slovenj Gradec betreffen.